

TARTIŖMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ: 32

KUR'ÂN ve TEFSİR ARAŖTIRMALARI I

Prof. Dr. Sadreddin GÜMÜŖ	Yrd. Doç. Dr. A. Cüneyt EREN
Prof Dr. Suat YILDIRIM	Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN
Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU	Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ
Dr. Tahsin GÖRGÜN	Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI
Prof. Dr. Mustafa TAHRALI	Prof. Dr. Celal KIRCA
Prof. Dr. Âmiran KURTKAN-	Prof. Dr. Ali Murat DARYAL
BİLGİSEVEN	

İstanbul - 2000

ENSAR NEŞRİYAT : 65
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 32

Tebliğlerin,
bilim ve dil bakımından sorumluluğu
tebliğ sahiplerine aittir.

Yayına Hazırlayanlar:
Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER
Dr. İsmail KURT
Seyid Ali TÜZ

Dizgi:
Selahattin Uslucan

Baskı:

ENSAR NEŞRİYAT
Süleymaniye cad. 11 Beyazıt-İstanbul
Tel/Fax : (0212) 513 43 41

KUR'ÂN VE TARİH

Dr. Tahsin GÖRGÜN

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi

Mesele: Fert olarak insan, genellikle kendisini kuşatan ve tayin edene farkında olarak veya olmayarak teslim olur; bu teslimiyeti aşır, olup bitenin zorunlu değil, mümkünün formlarından sadece biri olduğunun farkında olarak, genel gidişatın üstünde bir bakış sahibi olanlar oldukça azdır. Böyle bir şeyin gerekli olduğu farkedilse bile, genel gidişatın üstünde bir bakış sahibi olmak, genel gidişatın üstünde bulunmayı gerektirmektedir. Çünkü böyle bir tavır sahibi olarak gidişatın sadece mümkünlerden biri olduğunun farkında olmanın yolu, varlığı olup bitene bağlı olmayan bir yerden olup bitene bakabilmektir. Kur'ân ve tarih arasındaki ilişki üzerinde durmak, böyle bir imkânın mevcut olup olmadığını araştırmak anlamına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın insanların arasından seçtiği en son ve sonuncu Peygamber'i vasıtasıyla, O'nun döneminde yaşayan ve daha sonra Kıyâmet'e kadar yaşayacak olan bütün insanlara hitâb eden, insanların kullandığı 'tabii bir dilde' ifâde edilmiş bir hitâbıdır. Bu hitâb, gerçekleştiği andan itibaren önce ilk muhâtabı ve mübelliği üzerinde ve daha sonra da onun tebliğ ettiği ve kendilerine tebliğ olunanların başkalarına tebliği ... ilh. ile insanlığın hayatını değiştirmiş ilâhî bir müdahaledir. Bundan dolayı hiçbir tarih ve tarihçi onu ihmal edemez. Tarih ve tarihçi, Kur'ân'ın gidişâta olan bu müdâhil vasfını görmeden, onun 'ne ifâde ettiğini' tam anlamıyla tesbit etmiş sayılamaz. Kur'ân'ın ilk ve müteâkip muhâtablarına tesir etmiş olması, bir yönüyle onun kendi bütünlüğü içerisinde bir anlam alanı oluşturması ile alakalı olduğu gibi, diğer bir yönü ile o anlama ulaşanların veya o anlamların kendilerine ulaştığı insanların, ondan hareketle davranmış olması anlamına gelir. Gazâli'nin ifâdesi ile, 'elfâz'da mevcut olan 'ma'nâ', tesbiti ve anlaşılması

ile 'ezhân'a, oradan da, ezhânda varlık kazanana ittiba edilmesi ile insan fiilleri olarak 'ayan'a çıkmış, yani gerçekleşmiş olmaktadır. Bu husus, hem tarihî gidişatı anlamak isteyen tarihçiler hem de Kur'ân'ı anlamak isteyen muhâtablar açısından oldukça önemlidir. Bundan dolayı Kur'ân'ın bir hitâb olarak muhâtablarına ne ifâde ettiği sorusu, sadece mükellefler açısından değil, bunun da ötesinde 'dünyanın gidişatı'nı anlamaya çalışan herkes açısından ihmal edilemez bir sorudur. Ancak bu soruyu anlamlı bir şekilde sormadan, gereği gibi cevaplandırmak mümkün olmayacaktır. Burada ilk olarak tesbit edilmesi gereken husus, Kur'ân'ın müdâhil olduğu gidişatı değiştirdiğidir. Yani Kur'ân'da bulunan ifâdelerin en azından bir kısmının anlamı, ona muhâtab olmuş ve bu hitâbı müsbet bir şekilde cevaplamış olanların fiillerinde ortaya çıkmaktadır. Bu tesbitin bizim bulunduğumuz noktadan bakıldığında önemi, (en azından) bir (kısm) ifâdenin (veya ifâdelerin) gerçek anlamının, onun ortaya çıkardığı neticeler olduğunu fark ettiğimizde ortaya çıkar. Demek oluyor ki Kur'ân-ı Kerim'in anlamı, O'nun müdâhil olduğu gidişatta gerçekleştirdiği değişiklikler üzerinden de tesbit olunabilir. Bu noktadan tarih, bir yönüyle Kur'ân'ın anlamının tahakkukundan ibâret olmaktadır. Bu ifâde ile Kur'ân ile tarih arasında bir alâka kurmuş oluyoruz. Ancak Kur'ân ile tarih arasındaki alâka, sadece gidişatı tayin noktasından kurulamaz. Çünkü 'tarih' denildiğinde sadece, 'olup biten olayların bütünü anlamında gidişat' kastedilmez; bunun yanında sınırsız tekil olayların yekûnundan ibaret olan 'gidişat' içinden melhuz veya melfuz bazı kriterler yardımıyla seçilen bazı unsurların, gene melhuz veya melfuz bazı kriterler yardımı ile tertib edilerek anlatılmasına da 'tarih' denilmektedir ki, bugün buna daha çok 'tarih yazarlığı' tabir olunmaktadır. Bu noktadan bakıldığında Kur'ân ile tarih arasındaki alâka, olup bitenin bütünü arasından seçilecek olan olayların seçiminde ve tasnifinde gözetilecek bazı kriterlerin Kur'ân-ı Kerim tarafından verilip verilmediği sorusu üzerinden kurulacak demektir.

Her iki anlamıyla da tarih bir değişime işaret etmektedir. Daha başka bir ifâde ile hem genel gidişat, hem de genel gidişatı oluşturan cüz'î olaylar, -Arapça'da 'olay' için kullanılan 'hâdis'e' ifâdesinin de dile getirdiği gibi-, değişmeyi varsaymaktadır. Bu ifâde ilk bakışta her ne kadar 'malumu ilâm' gibi gözükse de, hem değişimin gerçekleşmesi, hem de değişimin farkedilmesi için, 'değişmeyen' (veya 'sâbite')nin varlığını gerektirdiği düşünülecek olursa, gidişatın sadece 'değişim'den ibaret olmadığı görülür. Bundan çıkan netice 'değişim' ve 'sâbite'nin birbirinin mütelâzımı olduğudur. Bu husus bizi, Kur'ân ile tarih arasındaki alâka üzerinde düşünürken, sadece olup biten olaylarla, hatta olup biten olay-

ların bütünüyle iktifa edemeyeceğimizi gösterir. O halde Kur'ân ile tarih arasındaki alâka kurulurken, gidişattaki kalıcı ve değişken olanın mâhiyetini de ele almak gerekecektir. Burada kısaca işaret edilmesi gereken nokta, kalıcı ile değişken olanın mâhiyet olarak birbirinden farklı olmak zorunda olduğudur ki, bu hususu aşağıda biraz daha teferruathî bir şekilde ele alacağız.

Gidişatı tayin eden veya gidişatın kendisine bağlı olarak gerçekleştiği sâbiteler ise, 'tesbit olunacak olanlar' ile 'tabi olunacak olanlar' şeklinde ikiye ayrılır ki, bunlardan birincisi geriye doğru bakıldığında 'olmuş olan'a, ikincisi geleceğe yönelik olarak 'olması gereken'e delâlet eder. Kur'ân-ı Kerim'in hem birinci, hem de ikinci sâbite açısından bize ne ifade ettiği sorusu, Kur'ân ile tarih arasındaki alâka kurulurken sorulacak sonuncu sorudur.

Bu tebliğin asıl amacı, Kur'ân ile tarih arasındaki alâkanın nasıl kurulabileceği konusunu gereği gibi ele almayı sağlayacak soruları, cevaplanabilir bir şekilde sormaya çalışmaktan ibarettir. Bu soruların cevabı, bir tebliğe sığdıramayacak kadar geniş olduğu için, daha teferruathî bir çalışmayı gerektirmektedir. /

'Tarih' denildiğinde genellikle birbiri ile alâkalı iki şey kastedilir: Bunlardan birincisi, olup biten olayların bütünü; ikincisi ise olup biten olayların belirli bir düzen içinde ifade edilmesidir. Birinci anlamıyla tarih, insanların fiilleri ve insanlarla ilgili olayları ifade ederken; ikinci anlamıyla, tamamen bir insan fiilidir. Çünkü olup biten her olay, 'yazılmış olan' tarihte yer alamayacağı gibi, hangi olayın hangisi ile alâkalı ve neyin neye göre nerede bulunacağı, kendiliğinden verilmiş, yani olayların kendileri tarafından 'söylenen' şeyler değildir. Olaylar sadece olur ve biterler; olup bitmiş olaylar, bir taraftan belirli bir çevre içinde gerçekleşirlerse de, olup biten olayların çevre ile alâkası, sadece olup biteni takip eden bir zihin tarafından kurulabilir. Bundan dolayı (ikinci anlamıyla) tarih, yani tarih yazarlığı, (birinci anlamıyla) tarih yapmak kadar önemlidir. Hatta bazan tarih yazarlığı birinci anlamıyla 'tarih'in önüne bile geçebilir. Ama burada özellikle vurgulanması gereken husus, tarih yapmanın da, tarih yazmanın da netice itibari ile bir insan fiili olduğudur.

Kur'ân ile birinci anlamıyla tarih arasındaki alâka, onun, ona inanan insanların fiillerine tesir etmesi ile, onların fiillerinde gerçekleşen dönüşüm üzerinden gidişatı değiştirmesi anlamında kurulabilir. Bu husus, bir taraftan mâzi'ye dönüp baktığımızda kendisini gösterdiği gibi, gelecekte de, şu anda inanmayan insanların, bir şekilde Kur'ân'a inanması ile gösterebilir. Bugünkü dünyayı kontrol altında tutan güçlerin

Kur'ân ile alâkasının müsbet bir yönde değiştiğini varsayacak olursak, dünyanın gidişatının bugünkü şartlarda beklenenden daha farklı olacağını söylemek mümkündür (Bu ifade yakın veya uzak bir gelecekte böyle bir şeyin vuku bulacağını iddia etmek anlamına gelmiyor; sadece Kur'ân'ın, bugün insanlığa hâkim unsurlar tarafından müsbet anlamda dikkate alınmadığını; dikkate alındığı takdirde gidişatın da değişeceğini iddia ediyor). Bunu ters taraftan şu şekilde düşünebiliriz: Bugün Kur'ân'a şu veya bu oranda, şu veya bu anlamda inanan insanlar, bu inançlarını yitirirlerse, yine dünyanın gidişatı bugün beklenenden daha farklı olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in bir müdahale olması ve ona muhâtab olanların ona ittiba etmesi ile 'gidişat'ı değiştirdiğinin tesbiti, Kur'ân ile tarih arasındaki alâkanın nereden kurulabileceğine de işaret etmektedir: Kur'ân-ı Kerîm, doğrudan değil dolaylı olarak, yani ona ittiba eden insanlar üzerinden gidişata müdâhil olmaktadır. Bu demek oluyor ki, geçmişte olduğu gibi gelecekte de tarihte fâil olan, insanlar ve insanların fiillerinin neticelerinden ibarettir. Kur'ân da ancak kendisine inanan insanların fiillerinde tahakkuk ettiği şekil ve kadar tarihte etkin olacaktır. Fakat buradan Yüce Allah'ın gidişat ile doğrudan bir ilgisi olmadığı gibi bir düşünceye gitmek yanlış olacaktır. Altı çizilmesi gereken husus, her şeyin O'nun yaratması ve kontrolü altında olmakta olduğudur. Ancak biz insan olarak, O'nun mahlûkat ile olan alâkasının mâhiyetini bilemeyeceğimiz için, bu alâkayı felâsife ve bazı mutasavvıfların aksine 'insanî şartlarımız altında ilmi faaliyetlerimiz için' bir esas olarak alamayız. Bu husus iki noktadan önemlidir:

Birincisi, tarih denilen alanın, 'ayanda varlıklar'ın yanında ve onlar üzerinde, başka bir 'varlık alanı' teşkil ettiğinin farkedilmesi ile alâkahıdır.

İkincisi ise, birinci hususun bu özelliğine bağlı olarak, insanları, onların da 'bir şeyler yapabildiği, inşa edebildiği' gibi bir düşünceye sevkdebilmesi noktasından, insanın 'ibtîlâ'sının bir parçası olmasıdır. İnsan, kendi şartlarında, 'ayanda varlık'ı yok iken varedememekte, sadece 'mevcut' üzerinde bazı tasarruflarda bulunabilmektedir. Ama 'tarih' denilen alan, en azından görünüşte, tamamen insana bağlı ve onun yapıp etmelerinden, tabiri câizse 'yok iken varetmelerinden' oluşmaktadır. Böyle olunca da insan, tarih denilen alanda, kendisine verilen 'irâdeyi', verili şartlar altında, 'istediği gibi' kullanmakta ve bunun doğrudan ve dolaylı neticelerine 'tarih' denilmektedir. Yani tarih, ilk bakışta insanın eseri olarak gözükmektedir. Öyle olunca da, insanlığın ibtilâ şartlarının bütününe tarih denilmektedir.

Diğer taraftan olup biten olaylara 'tarih' denilebilmesi için, bu olayların ya insanlar tarafından gerçekleştirilmiş olması veya onlar üzerinde gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Daha başka bir ifade ile, bir olayın tarih'e dahil olması için insanla ilgili veya insanı ilgilendiriyor olması gerekmektedir. Olaylar insanları ne zaman ilgilendirmektedir?

1. İnsanların ilgileri ile onları ilgilendiren şeyler arasında bir alâka vardır. Tarih yazarlığı açısından, söz konusu olan olayların onlara müdâhil olan insanların ilgileri ile olan alâkalarının tesbiti gerektiği gibi, olup biten olayların insanları niçin ilgilendirdiği birbirleri ile doğrudan alâkalıdır. Tarih yazarlığı aynı zamanda söz konusu çift yönlü 'ilgi'yi dikkate almak zorundadır. Başka bir ifade ile, Müslümanlar'ın müdâhil olduğu olayları kendisine konu edinen her türlü yazı, söz konusu olaylara müdâhil olanların ilgilerini tesbit etmek ve bu ilgilerin kaynağı ile alâkasını kurmak zorundadır. Bu noktadan bakıldığı zaman, Kur'ân-ı Kerim'in bütün İslâm tarihi boyunca doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilgilerin kaynağını teşkil ettiğinin farkında olmak, İslâm tarihi yazarlığının olmazsa olmaz ön şartıdır. Bu noktayı ilim-malûm arasındaki alâka üzerinden şu şekilde daha yakından inceleyebiliriz: insanların olgu alanındaki bilgileri, bilginin konusunu teşkil eden 'malûm'a tâbidir. Ancak yapılacak olan şeylerin neler olduğu ile ilgili meselelerde, 'yapılacak olan' veya 'yapılması gereken' anlamında 'malûm' ilme tâbi olarak gerçekleşir. Bu demektir ki, Müslümanlar'ın ahlâkî anlamdaki bilgileri, yani yapmaları gerektiğine inandıkları anlamında bilgileri, tarihî (verili) davranış şartları altında onların ne yapmaları gerektiğini öngörerek, gerçekleşecek olan 'malûm', önceki ilme bağlı olarak tahakkuk etmektedir. Gelenek bu hususu 'ilimle amel etmek' veya şahıslar söz konusu olduğunda 'ilmiyle âmil' şeklinde ifade etmektedir. Belirli bir dönemde yaşayan insanların gerçekleştirdikleri fiilleri anlayabilmek için, davranış şartlarını tanımanın yanında, fâillerin doğru olarak kabul ettikleri değerlerin neler olduğunun da tesbiti zorunludur. Müslümanlar pratiklerini, tarih boyunca doğrudan veya dolaylı olarak Kur'ân'a müracaatla temellendirdikleri için, tarihçi açısından Kur'ân, İslâm tarihi'nin anlaşılmasında en esaslı mercidir. Bu hususu biraz daha açık bir şekilde, Kur'ân'ın muhataplarının zihni ve fiillerine tesir ederek, onların fikrî ve toplumsal hayatlarını kurmalarında onlara esas teşkil etmesinden hareketle, onun aynı zamanda sadece Müslümanlar'a has özellikleri olan bir 'varlık alanı' inşa etmelerinin de esasını teşkil ettiğini; dolayısıyla Müslümanlar'ın tarihî gidişatta ortaya çıkardıkları müessese ve ilimlerin ancak Kur'ân dikkate alınarak anlaşılabilceği; dolayısıyla Kur'ân'ın Müslümanlar tarafından nasıl anlaşıldığının tesbitinin, tarih yazarlığının en

önemli ilkesi olduğunu söylemenin, bir vakıanın tesbitinden ibaret olmasıdır.

Bu hususu diğer taraftan görececek olursak, Kur'ân'ın tarihte gerçekleştiği olgusundan hareketle, Kur'ân'ın belirli şartlarda neye tekaabül ettiğini tesbit etmek de mümkün olacaktır. Bunun anlamı Kur'ân ile tarih arasında anlam-gerçeklik arasındaki ilişkinin bulunduğu, daha başka bir ifade ile Müslümanlar'ın yaptıklarının bütünü Kur'ân'ın bir dönemde neye delâlet ettiğinin bir göstergesi olarak alınabileceğini de göstermektedir. Ancak burada işaret edilmesi gereken husus Kur'ân ile onun anlamlarının gerçekleşmesi anlamında Müslümanlar'ın yapıp ettiklerinin bütünü ile ne kastedildiği ve bunun Kur'ân ile alâkasının nasıl kurulabileceğidir. Bu alâka yukarıda Gazâlî'den iktibas edilen düşünceden istifade ile kurulabilir. Ancak burada bu meselenin teferruatına girmeden bir hususun altını çizmek gerektiğine inanıyorum: Bu husus, Kur'ân'ı anlamamanın önemli yardımcı unsurlarından birinin Müslümanlar'ın tarih boyunca yapıp ettikleri olduğudur ki, bu husus yeterince anlaşılmış değildir. Bu hususa şu veya bu vesileyle dikkat çekenler, meseleyi 'tarihsellik' veya 'bir yorum' meselesi olarak görerek, buradan ya 'Müslümanlar'ın tarih boyunca tam anlamıyla Müslüman olmadıkları' veya 'Müslümanlık'ta her şeyin caiz olduğunun söylenebileceği' gibi neticeler çıkarmışlardır ki, bu durum olup biten ile Kur'ân arasındaki alâkanın gereği gibi kurulamamasından kaynaklanmaktadır.

Bu nokta, doğrudan İslâm Târîhi ile ilgili olmasa da, bir misâl ile kısaca daha da anlaşılabilir hale getirilebilir. Şöyle ki:

Yüce Allah 'Alak Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır:

"İnsan, tuğyâna düşer,

Kendini, müstağni görerek.

Halbuki dönüş Rabbinedir."

Bu üç âyete baktığımızda ilk planda sadece bir insanın, bir yanlış sonucu Rabbi'ne karşı bir tuğyân, bir isyân içine düştüğünü ve bunun da nedeninin o insanın kendini müstağni görmesi olduğunu anlarız. Dönüşün Rabbimiz'e olduğu ise, daha çok ölümlü olduğumuzu hatırlatır. Bu hususta tefsirler, tarihten, özellikle câhiliyye döneminden misaller vererek, bu âyetlerin nüzul sebebi ve bu sebebe bağlı olarak anlamı üzerinde dururlar. Ancak her şeye rağmen, bugün yaşayan bir insan olarak bu açıklamalar bana âyetlerin anlamı konusunda yeterli gelmemektedir. Bu âyetleri ben, ancak Batı'daki 'aydınlanma' tabir edilen dönemi tanıdık-

tan sonra, anlamaya başladım. Aydınlanma döneminin en önemli iki kavramı 'Selbstbehauptung' ve 'Selbstbestimmung'dur ki, bu kavramlar, Kant'ın dilinde 'insanın ahlâkî otonomluğu' adı altında işlenir. Bu kavramların Arapça'daki karşılığı, insanın kendi kendisine yeterli olması ve kendisinden başka herhangi bir varlığa -ne yaratıcı, ne rezzak, ne hâdi ... olarak-, ihtiyacı olmadığı anlamında 'istiğnâ'dır. İnsanın istiğnâya düşmesi ise, hürriyet arayışının bir sonucu olarak gözükmektedir.¹ Ancak Aydınlanma denilen dönem sonrası ortaya çıkan durum, insanın, varlık yapısı gereği 'müstağni' kalamayacağı ve zayıf bir varlık olduğunu ortaya koymuştur. İnsanın yanına kâr kalan, Yüce Allah'a olan isyânı olmuş; bu isyan karşılığında 'özgür' olamadığı gibi, kendi oluşturduğu kurum ve sistemlerin 'kul'u haline gelmiştir. Günümüz insanı, sadece 'satacak bir emeğinden başka bir şeyi olmayan' bir mahlûktan (buna eskiden 'köle' denilirdi) başka bir şey değildir. Ne bilgisi, ne rızkı, ne de hayatını sürdürmesi için gerekli olan herhangi bir şeyi, söz konusu kurum ve sistemler olmadan kazanamamaktadır. Modernitenin münekkidi, asıl olarak bu noktadan hareketle, insanın 'özgürlüğünü' yeniden talep etmektedirler ki, henüz yeni sayılabilecek bu tavır 'postmodernizm' olarak bilinmektedir (Günümüzde Türkiye'de bazı zevâtın zaman zaman dile getirmeye çalıştığı, 'kul'luktan kurtulup, 'vatandaş' olunması talebi, sadece bu 'istiğnâ' arzusunun Türkçe ifadesinden ibarettir).

İnsanın 'özgürlük' talebi ile ortaya çıkıp, kendi 'kaderini' ele alma iddiası, onu her ne kadar Yaratıcısı'ndan uzaklaştırsa da, netice itibariyle kendi oluşturduğu kurum ve sistemlere mutlak bir şekilde bağımlı bir hale gelmesi, insanın asıl mahiyeti olan 'kul'lüğünü değiştiremeyeceğini göstermiştir; ancak değişen sadece Rabb'lardır. İnsanların kendi oluşturdukları sistemlere bağımlılığını ve bu bağımlılık neticesinde ortaya çıkan hayat tarzının, yani bir sistem istediği için ve bir sistemin sitediği gibi yaşamının, ölümün zorunluluğundan hareketle anlamsızlığını gündeme getiren Kierkegaard ve onu müteakiben Nietzsche gibi düşünürlerin, isyânvarî tavırları esassız olmadığı gibi, Aydınlanma'nın nelere gebe olduğunu görerek bunlara öncülük eden büyük Alman şairi Hölderlin'in kaygılarının yersiz olmadığını bugün daha açık bir şekilde anlayabiliyoruz (Arthur Rimbaud ve Rainer Maria Rilke'yi de onlara eklemek gerekir).

Aslına bakılacak olursa, hem 'istiğnâ' tavrının hem de bunun doğru olmadığı fikrinin Alak suresinde zikredilmesi ve bu söylenenin Aydınlan-

1 B. Groethuysen, *Die Entstehung der bürgerlichen Welt-und Lebensanschauung in Frankreich*, I, 1927 (Önsöz).

ma dönemi ve sonrasında bütün dünyayı ilgilendirecek kadar çok yaygın bir hayat tarzı olarak gerçekleşmiş olması, Kur'ân'ın tarihle olan çift yönlü ilişkisine sadece bir misal teşkil etmektedir. Allah insanlara zulmetmez; insanlar kendi oluşturdukları düzenler yüzünden birbirlerine zulmeder ve zulme uğrarlar.

2. Müslüman tarihçilerin, İbn Haldûn gibi bir noktadan istisnalar bir kenara bırakılacak olursa, olup biteni şahısların fiili olarak ele almaları, bir taraftan sorumluluğun ve mükellefiyetin ferdi olduğu düşüncesinden kaynaklandığı açıktır. Bu düşünce, fıkıhın da dayandığı en temel düşüncedir. Bu noktadan bakıldığı takdirde tarih yazarları ile fukaha arasında bir uyum göze çarpmaktadır. Bu tavrın, yani tarihin ferdi gayretlerin bir neticesi olduğu düşüncesinin, geriye doğru gidildikçe 'vakıa mutabık' bir durum arzettiği görülür. Tarih yazarlığında da, diğer taraftan hadis ilminde olduğu gibi, sened ve isnada istinad etmenin metodolojik bir ilke olarak görüldüğü açıktır. Bu durum da fertlerin gerçek anlamda 'fâil' ve dolayısıyla 'mes'ul' oldukları şartlarda, bu şartların bir ifâdesi olarak anlaşılabilir. Yani tarih yazarlığı, tarihî gidişatta etkin olanı görüp, bu etkeni sunucları ile birlikte tasvir ederken, tasvir ettiğine bağlı kalmak zorundadır ve bu anlamda, eski tarihçiler kendi dönemlerinde müessir olanı tesir yolu ile birlikte zikrettikleri gibi, bu hususta bir taraftan fukaha diğer taraftan da muhaddislerle müşterek bir tavır sahibi olabilmişlerdir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm bunun yegâne 'tarih yazım' şekli olmadığını göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîmde çok sayıda 'kıssa' kolektif fiillerin ve dolayısıyla 'kollektif sorumlulukların' olabileceğine işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle bugünün tarih yazarının, özellikle modern dönemlerdeki gidişatı ele alırken dikkat edeceği hususlara tekabül etmesi açısından oldukça önemlidir. Bugün her ne kadar fiillerin ferdiliği yine de söz konusu ise de, kollektif fiillerin ve kollektif sorumluluğun daha baskın olduğu açıkça gün yüzüne çıkmaktadır. Günümüzde gidişatı artık tek başına fertler değil sınıflar, gruplar ve insanlar tarafından teşkil edilseler de insanlardan bağımsız hale gelerek onlara tahakküm eden 'kurumlar' tayin etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm bu noktada insanlara tahakküm eden kurumlar ve sınıfların hangi noktalardan 'görülebilir' hale getirilebileceği konusunda yeterli dayanakları vermektedir. Bu noktadan da, günümüzdeki olayları hem anlamamanın hem de anlatmanın yolu, sadece insanların ne yaptıklarını gözlemek ve nakletmek olamaz; bunun gerisinde bir fiilin fâiline, o fiili yaptıran 'arka plânın' tespiti de zorunludur ki, bu daha çok modern dönemin ayırıcı hususiyeti olarak zikredilebilecek, insanlar tarafından oluşturulmakla birlikte, insanlardan bağımsızlaşan 'ekonomi', 'siyaset', 'bilim' gibi taşıyıcı unsurlarının

veya sisten teorisinin dili ile konuşacak olursak, 'sistemler'in özelliklerinin tespitini ve insanları bazı fiilere zorlama tarzlarını bilmeyi zorunlu kılmaktadır.

3. Hem insan fiilleri hem de netice itibariyle insan fiillerinin toplamından ibaret olan genel gidişatın, bir düzeni olup olmadığı sorusu, hem geçmişin anlaşılması açısından, hem de geleceğin plânlanması açısından önem arz etmektedir. Eğer gidişatın bir düzeni varsa, gelecek te geçmişe en azından belirli sâbiteler açısından benzeyecektir. Burada, geçmişte olup bitenlerin mümkünlerin gerçekleşmiş hallerinden ibaret olduğunun bilinmesi, gelecekte de sadece mümkün olanlardan birinin gerçekleşeceği anlamına geleceği için, daha bu noktada geçmişin mâhiyeti konusunda sahip olunan şuurun geleceği plânlama açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir. Burada gene dikkat çekilmesi gereken başka bir husus daha vardır ki, imkân alanının bir özgürlüğü ön görmesidir. Nasıl ki, geçmiş geçmeden önce mümkün ve dolayısıyla zorunlu değil idiyse ve zorunlu olmayan şeylerin gerçek haline gelmesinden ibaret ise, gelecekte olacak olanlar da kendinde zorunlu şeyler olmayacaktır. Yani istikbâl bir imkân alanı olarak tamamen açıktır ve olmuş bitmiş bir şey değildir. İnsanlar özgür irâdeleri ile, mümkünlerden birini gerçek haline getirerek geleceği gerçekleştireceklerdir. Ancak geleceğin istenilen bir gelecek olması için nelerin mümkün olduğunun çok iyi tesbit edilmiş olması gerekir. Bu da öncelikle geçmişin bu gözle çok iyi tanınmış ve bu tanımaya dayalı olarak mevcudun tanımlanmış olması gerekecektir. Geçmiş ne kadar iyi bilinirse bilinsin, eğer mevcut halin mümkün kıldığı imkânları tesbite matuf bir gayretin parçası olarak geçmişin bilgisi sağlanmış değilse, malûmat yığnında öteye geçmez; geçmişin bilgisi yapacak vazifeleri olanlar için bir anlam ifâde eder.

Burada, yukarıda kısaca ifade edilen ilim-malûm ilişkisine tekrar dönecek olursak, gelecekte yapılacak olanlar, bir taraftan vazife konusundaki bilgiye dayandığı gibi, diğer taraftan da benzer vazifelerin geçmişte nasıl gerçekleştiğinin bilgisine bağlı olarak plânlanabilir. Bunun anlamı yapılması gereken ile yapılması mümkün olanın bilgisinin, yapılacak olan anlamında malûmu tayin ettiğidir. Vazife konusundaki bilgi, içinde yaşanan şartlarda, nelerle mükellef olunduğunu tesbit ederken, geçmişte yapıldığı bilinenler bize yapmakla mükellef olduklarımızdan nelerin mümkün olduğunu göstererek geleceğin gerçekçi bir şekilde plânlanmasını mümkün kılar. Kur'ân, gelecek açısından ilk nâzil olduğu dönemde olduğu konumunu korumaktadır ve bu haliyle muhatabını hem malûmat edinilmesi için geçmişe yönlendirmekte, hem de ona, getirdiği teklif ile ne yapacağını söylemektedir.

4. Kur'an'ın nüzûlundan itibaren tarihe müdâhil olması, onu tarihin bir parçası ve dolayısıyla onun da tarihi teşkil eden olaylarla aynı mâhiyetten olduğu gibi bir düşünceyi de birlikte getirebilmektedir. Bunun anlamı, tarihte olup biten olaylar gibi onun da mümkün, yani 'tarihsel' olduğu zannıdır. Ancak bu düşünce Kur'an'ın ne olduğu sorusuna verilmiş yanlış bir cevaptan ibaret olduğu, onun mahiyeti üzerinde düşünüldüğünde ortaya çıkar. Bu hususla ilgili olarak ifade edilmesi gereken, Kur'an'ın kendi başına bir değer olduğu'dur ki, bu husus yeterince anlaşılmadan ne onun tarihte tahakkuku ne de gelecekte gerçekleşme şeklinin keyfiyeti anlaşılabilecektir.

Tarih, olup bitenin toplamından, olup biten de ya insan fiillerinden ya da insanî ilgilendiren olaylardan ibaret olduğuna göre, onun olgular toplamından ibaret olduğunda şüphe yoktur. Bu açıdan bakıldığı zaman Kur'an, insan fiili olmasa da, insanları ilgilendiren bir olgu olarak görülmektedir, onun da tarihin bir parçası olduğu düşünülebilir ki bu husus günümüzde birçok ilim adamı ve düşünürün yanılgı en önemli noktadır. Bir noktadan bakıldığı zaman Kur'an bir olgudur: Peygamber tarafından insanlara tebliğ edilmiş ve insanlar tarafından temessül edilerek tahakkuk etmiştir. Ancak Kur'an bununla bitmiş değildir; ona ittiba edip onda bildirileni temessül ederek tahakkuk ettirenler mevcut olduğu müddet O, olup bitenin üstünde, olup bitenin öyle veya böyle olmasından teessür etmeksizin, olduğu haliyle varlığını sürdürmektedir. Burada sorulması gereken soru, Kur'an'ın varlığının keyfiyetinin ne olduğudur. Kur'an nerede ve ne anlamda vardır (veya bulunmaktadır)? Bu bulunuş şekli nasıl olup da onu olup bitene müdâhil kılmakla birlikte, olup bitenin tesir alanı dışında tutmaktadır?

Kur'an-ı Kerim'in asıl mâhiyeti, onun Kelâmullah olmasında yatar. Yüce Allah ise hem varlığın hem de değerlerin kaynağıdır. İyi ve kötüyü yaratan O olduğu gibi, neyin iyi neyin de kötü olduğunu tayin etme yetkisi sadece O'na aittir. Ve Kur'an O'nun irâdesinin ifâdesidir. Bütün mahlûkat, onun yaratması ile var olduğu gibi, değerler de O'nun emir ve nehiylerinde dile gelmişlerdir. Nasıl ki Yüce Allah'ın kevnî irâdesi, olup biteni ortaya çıkarmakla, olup bitene müdâhil olmakla, onların bir parçası olmuyor ve onların üstünde kalıyor; aynı şekilde teklifi irâde de insan fiillerini tayin etmekle onların sebebi olarak kalarak, onların bir parçası olmayıp, onların üstünde kalabilmektedir.

Olgular ile değerler arasında önemli bir fark vardır ki, bu fark onların bulunuş şekillerinin farklılığından kaynaklanır: Olgular, vardırılar veya yokturlar; değerler, geçerlidirler veya geçersizdirler. Olguların mev-

cut olup olmamalarından bahsetmek anlamlı olduğu gibi, değerlerin de geçerli veya geçersiz olmalarından bahsedilebilir. Değerlerin varlığı, geçerlilikleridir; geçerlilik ise netice itibari ile onların insan fiillerini tayin edip etmedikleri sorusuyla alâkalıdır. Buradan gelinecek nokta değerlerin, onların temessül edilip gerçekleştirilmesinden ibaret olan, insan fiillerinde mevcudiyet kazandıklarıdır. Değerlerin varlığı, yani geçerliliği, insan fiillerinin tahlili üzerinden tesbit olunabilir. Daha başka bir ifade ile, değerlerin geçerli olup olmadığını araştırmak isteyen birisinin yapacağı şey, bir dönemde insan fiillerinin temessül ettiği nedenlerin, söz konusu değerler olup olmadığının araştırılması olacaktır.

İnsanın yeryüzündeki hayatının bir ibtilâ olması ve ibtilânın da bir itaat meselesi olması, Kur'ân ile müsbet bir ilişki içinde bulunan insanlar açısından itaat merciini, Kelâmullah olarak tesbit etmektedir. Çünkü fiziki dünyanın bir parçası olarak insan, kevnî anlamda bir zorunluluklar dünyası içinde bulunur ve hayatta kalmak istiyorsa bu zorunlulukların gereğini yapmak durumundadır. Ancak irade sahibi bir varlık olarak insan, tercihini isyân yönünde kullanabilir. Eğer itaat yönünde kullanacaksa -bu onun ilâhî hitâb karşısında müsbet bir tavır sahibi olduğunu gösterir- o zaman irâdesini ilâhî irâdeye, yâni ilâhî hitâba bağlaması ve onun muvabece amel etmesi gerekir. İnsan fiilleri, insanların irâdî olarak olup bitene müdahale etmesi veya etmemesinden ibaret olduğuna göre, mesele insan irâdesine münker olmaktadır ki, bu husus tarihi gidişâta ilâhî müdahalenin, Yüce Allah'a kul olan insanlar üzerinden olacağı anlamına gelir.

Burada karşımıza çıkan şey, değerlerin başında ilâhî teklifi irâdenin bulunduğu gibi, tahakkukunun da ikinci bir irâdeyi, insanî irâdeyi gerektirdiğidir ki, bu nokta onları tekvînî irâdenin neticesi olan 'olgu'lardan ayırır. Ancak teklifi irâde, eğer onu tahakkuk ettirecek insanî irâdeyi faaliyete geçirecek olursa, sonuç değerlerin gerçekleşmesi ile ortaya çıkacak olan fiillerin, ilâhî irâdenin tahakkuku anlamına gelecek olmasıdır ki, bu dinin Allah'a hâs kılınmasından başka bir şey olmayacağı demektir.

İlâhî irâdenin tekvinde olduğu gibi mevcudatı doğrudan, teklifte olduğu gibi dolaylı bir şekilde tayin etmekle birlikte, olup bitenin üstünde kalabilmesini anlamının en önemli örneğini, zaman ve mekan üstü olan ahlâkî değerlerde bulabiliriz. Meselâ, yalan söylemenin kötü olması ve ihtiyaç sahiplerine yardımın iyi olması, hiçbir zaman ve mekânda (savaş gibi istisnâi durumlar hariç) değişmeyen ve böylece bilinip kabul edilen değerlerdir. Bunların böylece bilinip kabul edilmesi, onlara uymayanla-

rın yaygınlaşması ile değişmez; onların belirli bazı şartlarda geçersiz hale gelmeleri, artık hiçbir zaman ve mekânda geçerli olamayacakları anlamına gelmez. Bu değerlerin doğruluğunu farkedip onlara ittiba edenler olduğu andan itibaren, bu değerler yine varlık kazanıp geçerli olacaklardır.

Kur'ân'ın bu noktada karşımıza çıkan en önemli özelliği, nazil olduğu dönemde olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde de, kendisine ittiba olunduğu takdirde nevî şahsına münhasır bir toplum ve bu toplumun hayat tarzını kendisine konu edinen bir kültürü ortaya çıkarma kuvvesidir. Asıl olarak bir iradeyi dile getiren Kur'ân, mahiyeti gereği ihbârî değil, inşâîdir ve bu haliyle de hakikatını kendisine ittiba eden insanların fiilleri ile ortaya koyar. Bilindiği gibi inşâî olan ifadelerin karşılığı, onların kabul edilip onlara uyulmasıyla ortaya çıkar; bundan dolayı inşâî ifadelerin 'doğru' veya 'yanlış'lığından bahsedilemez.

5. Son olarak Kur'ân'da bulunan, nüzûl dönemindeki olaylarla olan alaka ve bu alâkaya binaen onun aynı zamanda nüzûl dönemi ile ilgili en sahih bir 'haber' olma hususiyetine işaret etmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Kur'ân'da az da olsa bazı âyetlerin 'nüzûl sebeplerine' işaret eden 'kinâî' ifadeler mevcuttur. Bundan dolayı birçok klâsik ve modern müellif onu aynı zamanda bir tarih kaynağı olarak da görmüşlerdir. Kur'ân, hadislerle birlikte, bu anlamda bir tarih kaynağı olsa da, bu husus onun mahiyetinin bir parçası değil, sadece arızî bir unsurdur.

6. Bütün bu noktalar birbirleri ile ilişkisi içerisinde yeniden düşünülecek olursa, Kur'ân ve Tarih arasındaki alâkanın, bugün yaşayan insanlar açısından ne noktada tesis edilebileceği sorusunun cevabının nerede aranabileceği ile ilgili en temel husus şu noktada ortaya çıkmaktadır: Kur'ân ile tarih arasında doğrudan bir ilişki olamaz; bu ilişki esas itibarıyla Kur'ân'a inanan insanlar ile onların etrafı (çevresi) arasında gerçekleşen ilişkiden ibarettir. Buradan, tarih yapmanın da tarih yazmanın da netice itibarıyla insanın çevresiyle bir ilişki formu olduğu, dolayısıyla Kur'ân-tarih ilişkisinin hakikî değil mecazî bir ifâde şekli olduğu anlaşılır. Bu noktadan bakılınca mesele, insan ile onun bir şekilde müdâhil olduğu gidişat arasındaki alâkanın, Kur'ân'ın hidayetine bağlı olarak nasıl gerçekleştiği ve gerçekleşeceği sorusuna bir cevap aramaktan ibarettir.

Bu tebliğde ifade etmeye çalıştığımız ana tezlerimizi tekrar ifade etmek gerekirse:

1. Tarih, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması için önemli bir kaynaktır.
2. Kur'ân-ı Kerîm, ortaya çıkardığı tesirleri üzerinden de anlaşılabilir.

3. Bundan dolayı Kur'ân'ın nüzûlünden günümüze kadar olup biten olaylar, bir yönden onun anlamının tecessüm etmiş halidir.

4. Kur'ân-ı Kerîm açısından tarihin önemi, sadece Kur'ân'ın anlaşılması açısından değildir; tarihin anlaşılması da Kur'ân'a müracaatla yapılabilir.

5. Kur'ân, gidişata doğrudan değil, ona inanan insanlar üzerinden tesir ettiği için, tarihi gidişatın önemli bir faktörüdür. Tesirinin dolaylı bir yoldan olması, onu tarihe müdahil kılmakla birlikte, tarihin bir parçası veya konusu olmaktan çıkarmaktadır. O her zaman O'nda bulunana inananlar mevcut olduğu müddet, inananlar üzerinde tesirli olmaya devam edecek; herhangi bir değişimin konusu olmayacaktır.

6. Kur'ân bize gidişata müdahil olmakla birlikte, gidişat tarafından tayin olunmayan (ondan müteessir olmayan) bir yerden bakma imkânını vermektedir.